

SENATUS CONSULTUM ULTIMUM.
OCHRONA INTERESU PAŃSTWA
W SYTUACJI WEWNĘTRZNEGO ZAGROŻENIA
NA PRZYKŁADZIE PROCESU KATYLINY

Bronisław Sitek

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie

Streszczenie. Walka polityczna jest istotnym elementem każdej epoki i każdego państwa. Przykładem takiej walki jest proces przeciwko Katylinie, który rozegrał się pod koniec 63 r. przed Chr. Głównym jego oskarżycielem przed senatem rzymskim był Cynceron, pełniący w tym roku urząd konsula. Doprowadził on do uchwalenia *senatus consultum ultimum*, na mocy którego bez wyroku sądowego zgładzeni zostali spiskowcy, na czele których stał Katylinia. Z tej okazji słynny rzymski orator wygłosił w senacie cztery mowy. Pomimo zwycięstwa jakie odniósł Cynceron, to już w 58 r. został on skazany na wygnanie za wykonanie wyroku śmierci na obywatelu rzymskim bez wyroku sądowego. W konsekwencji wyjechał do Grecji, gdzie spędził kilkanaście miesięcy. Nigdy jednak nie powrócił już do polityki na wysokim poziomie.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, proces Katyliny, Cynceron, republika rzymska, interes państwa

WPROWADZENIE

Od pewnego czasu media polskie donoszą dość obficie o działaniach różnych organów państwa zajmujących się ochroną interesu publicznego i bezpieczeństwem państwa polskiego, najczęściej podejmowanych we współpracy z prokuraturą i sądami. Działania te są podejmowane wobec wyższych urzędników, którzy sprawowali lub aktualnie sprawują funkcje ministrów resortowych, prezesów spółek państwowych, wojewodów, marszałków województwa i innych. Stawiane są im różnorakie zarzuty, m.in. przekroczenia kompetencji, uzyskania nieuprawnionych korzyści (korupcja), czy działania na szkodę urzędu, którym kierowali. Z trybuny sejmowej lub w wywiadach dodaje się do tego odpowiednią argumentację i komentarz.

W efekcie działań organów bezpieczeństwa dochodzi do spektakularnych zatrzymań osób publicznych i w towarzystwie kamer oraz dziennikarzy są osadzani na okres trzech miesięcy, najczęściej z obawy przed mataczeniem.

Rodzi się jednak pytanie, czy upublicznienie tego typu akcji rzeczywiście ma na celu ochronę interesu państwa czy też przekazanie do społeczeństwa informacji o skutecznym działaniu władzy i zdobyciu większego poparcia politycznego. Zgodnie z makiawelistyczną zasadą, według której władza ma być bezwzględna nawet wobec tych, którzy piastując wysokie funkcje publiczne, swoimi działaniami czy decyzjami narażają interes publiczny na szwank.

Pomijając jednak aktualny kontekst polityczny działań polskich organów bezpieczeństwa, należy zauważyć ich dość szeroką akceptację społeczną. Tego typu splot aktywności organów bezpieczeństwa i społecznego dla nich poparcia nie jest przypadkowy, ani unikalny w historii. Można wskazać na przykłady z bliższej i dalszej historii. W tym pierwszym przypadku warto przypomnieć dość krwawą rewolucję francuską, której towarzyszyły liczne zatrzymania, aresztowania. A gilotynowaniu przeciwników politycznych, zwłaszcza duchowieństwa i szlachty, z wielką ochotą przyglądały się tłumy mieszczan¹.

Rozprawa z przeciwnikami politycznymi miała miejsce również w antycznym Rzymie. Już w okresie republikańskim wypracowano system prawny i instytucjonalny służący do ścigania osób publicznych, które działały przeciwko interesowi publicznemu. Wypracowana została odpowiednia terminologia. Pojęciem zbiorczym służącym określeniu czynów godzących w interes państwa już w okresie republikańskim było *crimen maiestatis*². Skazanie za popełnienie czynu podpadającego pod *crimen maiestatis* najczęściej połączone była z karą śmierci lub *interdictio aquae et igni*³.

¹ Zob. S. Salomonowicz, *Rewolucja Francuska: blaski i cienie dziedzictwa*, „Przegląd Historyczny” 81 (1990), nr 1-2, s. 75–85.

² D. 48.4.1 (Ulp. 7 de off. proc.): „Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur”. Przepis *crimen maiestatis* dopuszczał się ten, kto współpracował z wrogiem, osłabiał siły obronne państwa, wywołał zamieszki, uzurpował sobie władzę publiczną albo bezprawnie przedłużał sprawowanie urzędu publicznego, spiskował przeciwko urzędnikom i innym osobom wyposażonym we władzę publiczną. Zob. T. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Duehrkoh&Radicke, Göttingen 1999, s. 539. Literatura romanistyczna dotycząca *crimen maiestatis* jest bardzo obfita. Z polskich romanistów o *crimen maiestatis* pisała m.in. M. Dyjakowska, *Postępowanie w sprawach o ‘crimen maiestatis’ w okresie republiki rzymskiej*, „Zeszyty Prawnicze” 6 (19) 2006, s. 27–46; zob. również M. Wojtczak, *Zniewaga ‘imagines’ władcy jako podstawa oskarżenia o ‘crimen maiestatis’ w świetle wybranych rzymskich procesów karnych w „Annales” Tacyta*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2 (66) 2014, s. 205–240; W. Osuchowski, *Des études sur la genese du ‘crimen maiestis’ en Rome républicaine*, „Archivum Iuridicum Cracoviense” vol. XIV/XV (1981/1982), s. 19–32; P. Kołodko, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, Temida 2, Białystok 2012, s. 187 n.

³ Gama kar stosownych w przypadku skazania za przestępstwo *crimen maiestatis* była dość szeroka i ulegała zmianie wraz z upływem czasu. Rozwój historyczny karalności przestępstwa

Już w antycznym Rzymie zdawano sobie sprawę z tego, że niektóre działania wyższych *magistratus* mogą szkodzić interesowi państwa, zwłaszcza bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu. Stąd też tworzone były odpowiednie przepisy prawa, na podstawie których można było pociągnąć *magistratus* do odpowiedzialności⁴. Istniały też instytucje, zadaniem których było prowadzenie dochodzeń, zatrzymania, osadzenia i w końcu wykonania wyroku.

W okresie końca republiki były liczne procesy przeciwko wyższym *magistratus*, które miały charakter publiczny i odbiły się w społeczeństwie szerokim echem. Jednym z nich był proces Katyliny, który przeszedł do historii m.in. dzięki zachowanym czterem mowom Cyncerona wygłoszonym w senacie przeciwko Katylinie⁵. Proces ten był dość szeroko opisywany w literaturze historycznej i romanistycznej, polskiej⁶ i zagranicznej⁷. Specyfiką tego opracowania jest zwrócenie uwagi na argumentację Cyncerona, jakiej używał podczas procesu przeciwko Katylinie. Jakie ona miała znaczenie, jaką funkcję spełniała używana terminologia i argumentacja, oraz na ile jest ona podobna do współczesnych dyskusji politycznych.

crimen maiestatis przedstawił G. Criffrò, *L'esclusione dalla città. Altri studi sull'exilium romano*, Salvi, Peruggia 1985, s. 31 n.; B.M. Levick, *Poena legis maiestatis*, „Historia” 38 (1979), s. 358 n.

⁴ Najstarszą ustawą stanowiącą podstawę prawną do skazania sprawców za popełnienie jednego z czynów kwalifikowanych jako *crimen maiestatis* był plebiscyt z ok. 103 r. przed Chr. *lex Appuleia de maiestate minuta*. Następnie był plebiscyt z *lex Varia de maiestate* z 90 r. przed Chr. oraz *lex Cornelia de maiestate* z 81 r. przed Chr. Tę serię republikańskich przepisów prawa zamyka *lex Iulia de maiestate* z 8 r. przed Chr. W 43 r. przed Chr. senat rzymski uchwalił sc. *Lex Pedia de interfectoibus Caesaris*, w którym skazał na śmierć każdego, kto brał udział w zamachu na Juliusza Cezara.

⁵ Wszystkie te mowy zostały przełożone na język polski. Marek Tuliszc Cynceron, *Mowy*, przeł. i oprac. S. Kołodziejczyk, J. Mrukówna, D. Turkowska, Antyk, Kęty 1998, s. 28–76.

⁶ A. Chmiel, *Proces katylinarczyków jako przykład rzymskiego „procesu politycznego”*, w: *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. K. Amielańczyk, A. Dębiński, D. Słapek, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015, s. 47–62; H. Kowalski, *Prawne i filozoficzne aspekty kary śmierci w procesie Katylinarczyków*, w: *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, s. 41–58; T. Łoposzko, *Niewolnicy wobec sprzyiężenia Katyliny*, „Annales UMCS”, sectio F: „Historia” 40 (1985), s. 29–47.

⁷ Zob. J. Von Ungern-Sternberg, *Das Verfahren gegen die Catilinarier oder: Der vermiedene Prozeß*, w: *Große Prozesse der römischen Antike*, red. U. Manthe, J. von Ungern-Sternberg, C.H. Beck, München 1997, s. 85–99; R. Stewart, *Catiline and the crisis of 63-60 BC: The Italian perspective*, „Lotomus” 54 (1995), s. 62–78.

1. TŁO HISTORYCZNE PROCESU KATYLINY

Proces przeciwko Katylinie miał miejsce w 63 r. przed Chr., kiedy to Ciceron razem z Gajuszem Antoniuszem Hybrydą pełnił urząd konsula. Był to czas dużego przesilenia politycznego pomiędzy różnymi frakcjami politycznymi, zwłaszcza pomiędzy popularami a optymatami. Optymaci, zwolennicy ustroju republikańskiego dążyli do utrzymania dotychczasowej konstytucji. Z kolei popularzy dążyli do zmiany ustroju i wprowadzenia nowych struktur państwa, opartych na silnym przywództwie jednej osoby⁸. Istniejące wówczas przesilenie konstytucyjne spowodowało, że Ciceron w liście do Attyka z 60 r. przed Chr. pisał, że reforma agrarna wówczas wdrożona prowadzi do upadku państwa – *res publica amissa*, a jej twórcy (reformy), mają nadzieję, że uratują jedynie swoje sadzawki. Ta wypowiedź znalazła swoje odzwierciedlenie w tytule opracowania dotyczącego tego okresu autorstwa Ch. Maiera⁹.

Z kolei Katylina, negatywny bohater wydarzeń z 63 r., posiadał dość bogatą historię. Urodził się w 108 r. przed Chr. i pochodził ze starej rodziny patrycjuszowskiej. W młodych latach robił karierę wojskową. Brał udział w różnych potyczkach wojennych związanych z wojną domową w Rzymie. Służył m.in. pod dowództwem Gnejusza Pompejusza Wielkiego. Wspierał Korneliusza Sullę w latach 84-81 przed Chr.¹⁰ Już wówczas ujawnił się jego buntowniczy i w sumie podły charakter. W czasie proskrypcji zarządzonych na rozkaz Sulli, Katylina wyszukiwał proskrybowanych, wystawiając ich na niechybną śmierć, jednocześnie zagarniając ich majątki. W ramach tych samych proskrypcji zabił swojego szwagra, a jego głowę niósł ulicami Rzymu po to, by ją złożyć u stóp samego Sulli¹¹. W ten sposób zebrał znaczny majątek, który dość szybko roztrwonił, prowadząc wystane życie¹².

Katylina został oskarżony również o zabicie swojej pierwszej żony i syna, w celu poślubienia kobiety o imieniu Aurelia Orestilla, która była córką

⁸ Sytuacja polityczna w tym okresie została opisana m.in. w publikacji B. Sitek, *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1999, s. 27 n.; F. Serrao, *Classi, partiti e legge nella Repubblica Romana*, Paccini Editore, Pisa 1977, s. 171 n.

⁹ Ch. Maier, *Res publica amissa. Eine Studie zur Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*, Suhrkamp, Wiesbaden 1997, s. 1 n.

¹⁰ Cic., *pro Caelio* 12.

¹¹ O proskrypcjach z czasów Sulli zob. F. Salerno, *Dalla «consecratio» alla «publicatio bonorum»*, Jovene, Napoli 1990, s. 125 n.

¹² Zob. H. Nohl, S. Bednarski, *Cycero. Cztery mowy przeciwko Katylinie*, D.E. Friedlein, Kraków 1922, s. XX.

konsula z 71 r. przed Chr. Następnie służył w wojsku w Cylicji. W międzyczasie w 73 r. został oskarżony o dopuszczenie się cudzołóstwa z Westfalką Fabią, przyrodnią siostrą żony Cyncerona. Oskarżenie to jednak upadło, że względu na poręczenia, jakie dał mu jeden z zaciejszych optymatów, jakim był *Quintus Lutatius Catulus*¹³.

Znaczące dla kariery Katyliny i realizacji jego politycznych aspiracji było objęcie w 68 r. przed Chr. urzędu pretora, a następnie pełnienie przez kolejne dwa lata urzędu propretora w prowincji Afryka prokonsularna (dzisiejsza Tunezja)¹⁴. Po powrocie do Rzymu w 66 r. przed Chr., Katylina kandydował na urząd konsula. Plany te zostały jednak zniweczone przez wniesienie przeciwko niemu oskarżenia o złupienie prowincji. W konsekwencji tego oskarżenia, urzędujący konsul odrzucił jego kandydaturę. Obrona Katyliny w procesie o złupienie prowincji pokazuje, jak szerokie miał kontakty wśród senatorów rzymskich. Nawet sam Cynceron rozważał podjęcie się jego obrony. Ostatecznie, dzięki różnym koneksjom politycznym, a być może nawet i korumpowaniu sędziów, w tym oskarżyciela P. Klodynsza, został uwolniony od tych zarzutów¹⁵. Z kolei w 65 r. przed Chr. najprawdopodobniej zaangażowany był w spisek polityczny w celu zdobycia władzy. Jednak udział Katyliny w tym spisku nie jest pewny¹⁶.

Przedmiotem czterech mów Cyncerona był dopiero spisek, w którym Katylina odgrywał istotną rolę, celem którego było zdobycie konsulatu. Po przegranych wyborach w 64 r. przed Chr., właśnie z Cyncerorem i Gajuszem Antoniuszem, zorganizował w 63 r. przed Chr. zamach stanu. Ważnym motywem takiego działania Katyliny było jego zadłużenie. Wokół siebie zgromadził innych dłużników ze świata polityki i nie tylko. Poplecznicy ci liczyli na to, że gdy Katylina w wyniku udanego zamachu stanu zostanie konsulem,

¹³ Cic. *In Cat.* 3.9: „Volturcius vero subito litteras proferri atque aperiri iubet, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem sine nomine, sed ita: «Quis sim scies ex eo quem ad te misi. Cura ut vir sis et cogita quem in locum sis progressus. Vide quid tibi iam sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.» Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit”.

¹⁴ Cic. *pro Caelio* 10: „[...] Fuit adsiduus mecum praetore me; non noverat Catilinam; Africam tum praetor ille obtinebat. Secutus est tum annus, causam de pecuniis repetundis Catilina dixit [...]”.

¹⁵ Salust. *Bell. Cat.* 18.3: „Post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus prohibitus erat consulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiverat”.

¹⁶ Swet. *Div. Julius* 9.

to wówczas zniszczy księgi dłużne oraz proskrybuje majątnych obywateli w celu zagarnięcia ich majątków¹⁷.

Proces przed senatem rzymskim miał swoistą procedurę, odmienną od tej, która stosowana była w przypadku *quaestiones perpetuae* czy w procesach komicjalnych¹⁸. Cały czas też istniała wątpliwość co do władzy senatu w sprawie jego uprawnień jurysdykcyjnych. Postępowanie przed senatem wszczynał zawsze konsul w sytuacji wewnętrznego zagrożenia państwa, tak jak to było w przypadku spisku Katyliny. Zadaniem konsula było przekonanie senatorów, aby ci podjęli uchwałę zwaną *senatus consultum ultimum*¹⁹. Podjęcie takiej uchwały umożliwiała konsulowi wprowadzenie stanu wyjątkowego oraz ogłoszenie osoby czy grupy osób oskarżonych jako wrogów państwa (*hostis publicus*). Wówczas konsul mógł przedsięwziąć wszelkie środki zmierzające do eliminacji zagrożenia, łącznie z fizyczną eliminacją wrogów państwa bez wyroku sądowego²⁰.

W procesie przeciwko Katylinie, Cynceron zmierzał właśnie do podjęcia przez senatorów takiej uchwały, co umożliwiałoby zlikwidowanie zagrożenia dla ustroju republikańskiego poprzez eliminację Katyliny i jego popleczników.

2. ARGUMENTACJA CYCERONA W MOWACH PRZED SENATEM RZYMSKIM

Sposób argumentacji, jaki Cynceron zbudował we wszystkich czterech mowach został oparty na dychotomicznym podziale przesłanek, które jedno-

¹⁷ Zob. H. Nohl, S. Bednarski, *Cycero. Cztery mowy*, s. 20.

¹⁸ Zob. K. Amielańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 38–39. O organizacji procesu w antycznym Rzymie pisał też P. Krajewski, *Organizacja wymiaru sprawiedliwości*, w: *Rzymskie prawo publiczne*, red. B. Sitek, P. Krajewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2004, s. 124 n.

¹⁹ Zob. J. Bleicken, *Senatsgericht und Keisergerecht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozessrechtes im fruhen Prinzipat*, Vandenhoeck&Ruprecht, Gottingen 1962, s. 18–19; zob. również L. Garofalo, *Studi sulla sacertà*, Cedam, Padova 2005, s. 75 n.

²⁰ Proces przed senatem można współcześnie porównać do postępowania przed Trybunałem Stanu, z tą jednak różnicą, że Trybunał Stanu nie może nikogo skazać na karę śmierci. Więcej o *senatus consultum ultimum* zob. W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s. 15; zob. również U. Vincenti, *La partecipazione del senato all'amministrazione della giustizia nei secoli III-VI D.C. (Orinete e Occidente)*, Cedam, Padova 1992, s. 5 n.; B. Rödl, *Der senatus consultum ultimum und der Tod der Gracchen*, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Habelt 1969.

cześciej ze sobą kontrastują i uzupełniają się, tworząc spójną koncepcję czy linię oskarżenia. Cynceron kreuje się na obrońcę państwa, a tak naprawdę porządku konstytucyjnego, typowego dla republiki. Katylina z kolei jest tym, który zamierzał ten porządek zburzyć. Na wniosek Cyncerona w dniu 21 października 63 r. przed Chr. senat rzymski podjął uchwałę *senatus consultum de re publica defendenda*²¹. Podstawowym założeniem tego opracowania jest analiza argumentów użytych przez Cyncerona w poszczególnych mowach. Mowy te zostały wygłoszone po podjętej uchwale senatu.

W pierwszej mowie Katylina jest jednoznacznie określany mianem spiskowca. Według Cyncerona ten fakt nie mógł budzić wątpliwości. Jego działania zostały dokładnie przez senat odkryte, stały się jawne, i to nawet te działania, które podejmował dzień przed posiedzeniem senatu – „Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides?” (in. Cat. 1.1). Według Cyncerona, senat zatem jest organem bardzo dobrze poinformowanym i jednocześnie jest gwarantem utrzymania ustroju republikańskiego. Działania Katyliny należy widzieć w ciągu wcześniejszych zdarzeń historycznych powiązanych z próbami zmiany konstytucji republikańskiej. Cynceron wskazuje, że Katylina jest podobny do Tyberiusza Grakcha czy Gajusza Serwiliusza – „An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit; Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus?” (in Cat. 1.3).

Według Cyncerona, w obronie konstytucji republikańskiej, obok senatu, już od dawna ważną rolę odgrywali konsulowie – „Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet” (in Cat. 1.4). Mogli oni proponować senatowi wyrażenie zgody na zgładzenie wrogów publicznych. Tym samym Cynceron usprawiedliwił swoje zaangażowanie w oskarżenie przeciwko Katylinie i wniosek o skazanie go oraz jego sprzymierzeńców na karę śmierci – „Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos [omnes iam diu] machinaris” (in Cat. 1.2 fi.). Cynceron wykorzystał argument kary śmierci stwierdzając, że Katylina z rozkazu konsula winien być już dawno uwięziony i stracony. Taka decyzja konsula przez prawych obywateli byłaby oceniona nie tylko pozytywnie, ale również jako podjęta zbyt późno – „Si te

²¹ H. Kowalski, *Religia i polityka w zamachach stanu w Rzymie w okresie republiki*, w: *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. A. Sołtysiak, J. Olko, Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2004, s. 12.

iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat” (in Catl. 1.5).

Cyceron w pierwszej mowie przedstawił senat jako najświętsze i najważniejsze miejsce na świecie. Niegodziwością jest zatem w takim miejscu spiskować i planować zbrodnię – „Hic, hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent!” (in Cat. 1.9 pr.).

Całą argumentacją Cyceron zmierzał w swoim pierwszym wystąpieniu przed senatem do oskarżenia i zdyskredytowania samego Katyliny. Zachęcał go do opuszczenia miasta, razem z jego towarzyszami i przyłączenia się do obozu Manliusza. Stąd Cyceron mówił, że nigdy dotychczas republika nie doznała od jednej osoby tak wielkiego zagrożenia dla bezpieczeństwa i konstytucji republikańskiej – „Non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae” (in Cat. 1.5).

Cyceron zachęcał zwolenników Katyliny do ujawnienia się. Jako ludzie bez sumienia winni oddzielić się od prawdziwych patriotów – „Quare secedant inprobi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, [id] quod saepe iam dixi, secernantur a nobis” (in Cat. 1.32 pr.).

Konkludując pierwszą mowę Cycerona, należy podkreślić to, że Cyceron ukazał siebie jako obrońcę republiki przed spiskowcem i wicherzycielem porządku publicznego. Ci bowiem zasługują na karę śmierci. Jednak sugerowana przez Cycerona na tym etapie kara dla Katyliny i jego zwolenników to kara wygnania.

Druga mowa została wygłoszona 9 listopada. W skutek tej mowy Katylina ubrawszy insygnia konsularne wyjechał z miasta, dołączając do obozu Manliusza. W tym czasie jego zwolennicy rozpuszczali pogłoski o tym, że Katylina został niesłusznie oskarżony i sam zamierza udać się na wygnanie. Już na początku drugiej mowy Cyceron uderzył w Katylinę używając dość mocnych określeń dotyczących jego działań, takich jak zbrodnia (*scelus*), szalony człowiek (*furens*), potwór (*monstro*) czy podejmowanie działań na zgubę ojczyzny (*patriae nefarie molientem*). Po tak negatywnie przedstawionym obrazie Katyliny, Cyceron ogłosił, że już zostało odniesione zwycięstwo. Zatem miał na myśli udaremnienie zamachu. Jednak wydzwięk tej wypowiedzi jest raczej patetyczny, celem dodania sobie i senatorom odwagi do utrzymania w mocy *senatus consultu ultimum* – „Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus” (in Cat. 2.1).

Cyceron zmienił też narrację dotyczącą kary, jak winna spotkać Katylinę i jego zwolenników, domagając się już nie kary wygnania, lecz śmierci. Jest to uzasadnione powagą urzędu konsula i racji stanu – „Interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat” (in Cat. 2.3). Cyceron dyskredytuje swojego adwersarza również od strony moralnej. Twierdzi, że Katylina uprawiał stosunki homoseksualne z podkontekstem pedofilskim – „Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta coepit [...]” (in Cat. 2.4). Pozbycie się Katyliny i jego zwolenników przywieździe Rzeczpospolitą do szczęśliwości – „O fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit!” (in Cat. 2.7 pr.).

Dalej, Cyceron wskazywał, że sam dąży do obrony republiki, ustroju i państwa. Katylina zaś i jego poplecznicy myślą tylko o rzezi, pożogach, a przede wszystkim o łupieniu państwa i niewinnych obywateli. Dbają wyłącznie o swój dobrobyt, picie wina, gry w kości czy o rozpustne kobiety – „Non enim iam sunt mediocres hominum lubidines, non humanae ac tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. Patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem deseruit, fides nuper deficere coepit; eadem tamen illa, quae erat in abundantia, lubido permanet” (in Cat. 2.10). W konsekwencji Cyceron wyliczył pięć grup osób niegodziwych. Piątą grupę stanowią mordercy i bandyci, czyli zbrodniarze tacy właśnie jak Katylina – „Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinerosorum” (in Cat. 2).

Trzecia mowa została wygłoszona przez Cycerona w sytuacji, gdy Katylina dołączył już do obozu Manliusza i bezprawnie wystąpił w roli konsula. Cyceron w dniu 3 grudnia, mając dokładne informacje o spiskowcach i ich zamiarach wzniesienia pożarów w 12 miejscach w Rzymie, celem wywołania zamieszek i wymordowania senatorów, wygłosił płomienne sprawozdawcze wystąpienie. Działania spiskowców zostały zniweczone. Stąd Cyceron po raz kolejny ogłasza zwycięstwo i ocalenie Rzeczypospolitej, życia i majątków mieszkańców – „Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis” (In Cat. 3.1).

Większa część trzeciej mowy zawiera sprawozdanie Cycerona, jakie złożył senatowi z działań przez niego podjętych w celu zdobycia ostatecznych dowodów spisku. Przy tej okazji wskazał też na współpracę Katyliny i jego

zwolenników z obcokrajowcami i zachęcaniem ich do buntu przeciwko Rzymowi. Była to zapewne mowa usprawiedliwiająca podjęcie przez senatorów uchwały na cześć Cyncerona. Sam Cynceron mówił, że „quod urbem incendiis, caede cives, Italiam bello liberassem” (in Cat. 3.15). Cynceron nie przypisał jednak sobie zasług, lecz wskazał na wolę bogów. To oni chcieli ocalenia Rzymu – „ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnes salvos esse voluit” (in Cat. 3.22). Stąd sam dla siebie nie żąda żadnej nagrody – „Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam” (In Cat. 3.26).

Ostatnia mowa przeciwko Katylinii miała miejsce 5 grudnia. Celem wystąpienia Cyncerona było rozwianie wątpliwości, jakie zaczęły targać senatorami z powodu surowości kary dla Katyliny i jego zwolenników. W tle ciągle pojawiała się też wątpliwość co do legalności podjętej uchwały senatu – „Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos, video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos” (in Cat. 4.1 pr.). Sam Cynceron mówił, że docierają do niego informacje o braku wiary w zwalczeniu spisku – „Iaciuntur enim voces quae perveniunt ad auris meas eorum qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda” (in Cat. 4.14). Te wątpliwości winny być rozwiane troską o dobro ojczyzny, a zwłaszcza o dzieci, żony, majątki oraz dobre imię i całość narodu rzymskiego – „Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite” (in Cat. 4.3).

Wątpliwości te wpłynęły również na proponowaną karę. Decymus Sylana proponował karę śmierci dla wszystkich. Z kolei Juliusz Cezar dożywotnie więzienie. Bez wątpienia postawa tego ostatniego mogła być powodowana przynajmniej jego cichym poparciem dla spisku – „Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur” (in Cat. 4.7). Uważa dalej, że należałoby się raczej obawiać złagodzenia kary niż jej zaostżenia.

Dlatego w dalszej części czwartej mowy Cynceron odwołuje się do poparcia, jakiego udziela naród rzymski oraz wyzwoleńcy („Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui sua virtute fortunam huius civitatis consecuti vere hanc suam esse patriam iudicant,

quam quidam hic nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse iudicaverunt” – in Cat. 4.16), a nawet niewolnicy („Servus est nemo, qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non [tantum], quantum audet et quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis” – in Cat. 4.16).

Czwarta mowa Cyclerona zakończona została wezwaniem skierowanym do senatorów. Nie mają się lękać w podejmowaniu odważnych decyzji wobec zagrożenia bezpieczeństwa i jedności ojczyzny, bezpieczeństwa żon i dzieci, domów, świątyń, wolności i niezawisłości. Tym, który w tej walce przewodzi jest sam konsul, czyli Cycleron – „Quapropter de summa salute vestra populi que Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focus, de fanis atque templis de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit” (in Cat. 4.24).

WNIOSKI

Cycleron jako konsul niewątpliwie wykonał wielkie zadanie obrony ustroju republikańskiego. To wielkie zagrożenie wewnętrzne, jakim był spisek Katyliny, mogło bowiem doprowadzić nie tylko do niepotrzebnego rozlewu krwi, ale również zmiany ustroju, a nawet rozpadu rodzącego się imperium rzymskiego. Cycleron dążył za wszelką cenę do uchwalenia *senatus consultum ultimum*, a więc wprowadzenia stanu wyjątkowego, co zresztą się stało 21 października. Dość szybko doszło do rozprawy z Katyliną i jego zwolennikami. Już do 5 grudnia większość z nich nie żyła. Cycleron w tym przypadku nieformalnie przypisał sobie uprawnienia dyktatora.

Wygłoszenie czterech mów do senatu miało różny charakter i cel. Cycleron chciał przedstawić w jak najgorszym świetle spiskowców, używając różnych przymiotników, oraz doprowadzić nie tylko do skazania ich, ale przede wszystkim do surowego ukarania spiskowców. Cel został osiągnięty pomimo licznych wątpliwości rodzących się w umyśle senatorów, co do surowości kary oraz legalności działania.

Trzeba jednak powiedzieć, że zwycięstwo Cyclerona dość szybko zostało zaprzepaszczone. Dzielny konsul przysporzył sobie wielu wrogów. W konsekwencji niezadowolenia, którego nie wygasił w czwartej mowie, już w 58 r. na podstawie ustawy Klodiusza, Cycleron został skazany na wygnanie. Kilkanaście miesięcy musiał spędzić w Grecji, skąd powrócił w 57 r. Cycleron

nie zdołał już jednak powrócić do wielkiej polityki, pozostając w cieniu kolejnych wydarzeń politycznych związanych z pierwszym triumwiratem Cezara, Pompejusza i Krassusa.

Konkludując, należy podkreślić, że ochrona żywotnych interesów państwa, jak ustrój, bezpieczeństwo, powinno uwzględnić interesy jak najszerszej grupy społeczeństwa. Polityka jest bowiem dość płynną rzeczywistością, która do realizacji swoich celów stosuje odpowiednio interpretację przepisów prawa. Ta uwaga ma niewątpliwie charakter ponadczasowy.

REFERENCES

- Amielańczyk, Krzysztof. 2013. *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bleicken, Johannes. 1962. *Senatsgericht und Keisergericht. Eine Studie zur Entwicklung des Prozessrechtes im fruhen Prinzipat*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Chmiel, Andrzej. 2015. „Proces katylinarczyków jako przykład rzymskiego „procesu politycznego”.” W *Prawo karne i polityka w państwie rzymskim*, red. Krzysztof Amielańczyk, Antoni Dębiński, i Dariusz Słapek, 47–62. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Criffrò, Gugliano. 1985. *L'esclusione dalla città. Altri studi sull'exilium romano*. Perugia: Salvi.
- Dyjakowska, Marzena. 2006. „Postępowanie w sprawach o 'crimen maiestatis' w okresie republiki rzymskiej.” *Zeszyty Prawnicze* 6 (19): 27–46.
- Garofalo, Luigi. 2005. *Studi sulla sacertà*. Padova: Cedam.
- Kołodko, Piotr. 2012. *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*. Białystok: Temida 2.
- Kowalski, Henryk. 1996. „Prawne i filozoficzne aspekty kary śmierci w procesie Katylinarczyków.” W *Kara śmierci w starożytnym Rzymie*, red. Henryk Kowalski, i Marek Kuryłowicz, 41–58. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kowalski, Henryk. 2004. „Religia i polityka w zamachach stanu w Rzymie w okresie republiki.” W *Zamach stanu w dawnych społecznościach*, red. Arkadiusz Sołtysiak, i Justyna Olko, 1–24. Warszawa: Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną, Uniwersytet Warszawski.
- Krajewski, Piotr. 2004. „Organizacja wymiaru sprawiedliwości.” W *Rzymskie prawo publiczne*, red. Bronisław Sitek, i Piotr Krajewski, 124–138. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Levick, Barbara. 1979. „«Poena legis maiestatis»” *Historia* 28:358–379.
- Litewski, Wiesław. 2003. *Rzymski proces karny*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Łoposzko, Tadeusz. 1985. „Niewolnicy wobec sprzysiężenia Katyliny.” *Annales UMCS, sectio F: Historia* 40:29–47.
- Maier, Christian. 1997. *Res publica amissa. Eine Studie zur Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*. Wiesbaden: Suhrkamp.
- Marek Tulasz Cynceron. 1998. *Mowy*, przeł. i oprac. Stanisław Kołodziejczyk, Julia Mrukówna, i Danuta Turkowska. Kęty: Antyk.
- Mommsen, Theodor. 1999. *Römisches Staatsrecht*. Göttingen: Duehrkoh&Radicke.
- Nohl, Hermann, i Stanisław Bednarski. 1922. *Cycero. Cztery mowy przeciwko Katylinie*. Kraków: D.E. Friedlein.

- Osuchowski, Waclaw. 1981/1982. "Des études sur la genese du 'crimen maiestis' en Rome républicaine." *Archivum Iuridicum Cracoviense* 14/15:19–32.
- Rödl, Bernd. 1969. *Der senatus consultum ultimum und der Tod der Gracchen*. Habelt: Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.
- Salerno, Franco. 1990. *Dalla «consecratio» alla «publicatio bonorum»*. Napoli: Jovene.
- Salomonowicz, Stanisław. 1990. „Rewolucja Francuska: blaski i cienie dziedzictwa.” *Przeгляд Historyczny* 81(1-2): 75–85.
- Serrao, Francesco. 1977. *Classi, partiti e legge nella Repubblica Romana*. Pisa: Paccini Editore.
- Sitek, Bronisław. 1999. *Actiones populares w prawie rzymskim na przełomie republiki i pryncypatu*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Stewart, Roberta. 1995. "Catiline and the crisis of 63-60 BC: The Italian perspective." *Latomus* 54:62–78.
- Vincenti, Umberto. 1992. *La partecipazione del senato all'amministrazione della giustizia nei secoli III-VI D.C. (Orinete e Occidente)*. Padova: Cedam.
- Von Ungern-Sternberg, Jürgen. 1997. "Das Verfahren gegen die Catilinarier oder: Der vermiedene Prozeß." In *Große Prozesse der römischen Antike*, edited by Ulrich Manthe, and Jürgen von Ungern-Sternberg, 85–99. München: C.H. Beck.
- Wojtczak, Marzena. 2014. „Zniewaga 'imagines' władcy jako podstawa oskarżenia o 'crimen maiestatis' w świetle wybranych rzymskich procesów karnych w "Annales" Tacyta." *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2(66): 205–240.

SENATUS CONSULTUM ULTIMUM.

PROTECTION OF THE STATE'S INTEREST IN ANCIENT ROME
ON THE EXAMPLE OF CATILINE'S TRIAL

Summary. The political struggle is an essential element of every era and every state. An example of such a struggle is the trial against Catiline, which took place in 63 BC. Cicero who had the consul's office this year was Catiline's main accuser before the Roman Senate. Cicero led to the adoption of *senatus consultum ultimum*, by power of which the conspirators led by Catiline were killed. On this occasion, the famous Roman orator delivered four speeches in the Senate. Despite his victory, Cicero was sentenced to exile in 58 BC. He left for Greece, where he spent several months. However, he has never returned to high-level politics.

Key words: Roman law, the trial of Catiline, Cicero, the Roman Republic, the interest of the state